

Т.С.Маркотенко,
асистент кафедри філологічних дисциплін
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Є.В. Гринько,
асистент кафедри філологічних дисциплін
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНЯ ІЛЮСТРАЦІЯ КНИГИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В умовах розширення сфер функціонування української мови як державної особливої значущості набуває необхідність формування мовленнєвої культури дітей молодшого віку. Як відомо, ще в дошкільному віці закладається фундамент культури мовлення й спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне, творче мислення. Саме дошкільний виховний заклад покликаний сформувати в дітей інтерес до краси й мудрості живого слова, його значущості в житті людини. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема мовленнєвого розвитку дошкільників, уміння самостійно складати розповіді різного типу, у тому числі й за ілюстраціями.

Не зважаючи на те, що питання використання художніх ілюстрацій у процесі навчання дошкільників розглядалося у роботах Богуш А.М., Ладиженська Т.О., Лихолетова В.К. та ін., аналіз наукової літератури свідчить, що у вітчизняній лінгводидактиці бракує робіт, які б усебічно розкрили роль художньої ілюстрації у формуванні мовлення дітей дошкільного віку. Це й обумовило вибір теми нашої розвідки.

У змісті загально-педагогічних програм “Малятко”, “Дитина”, “Українське дошкілля”, “Дитина в дошкільні роки”, у розділі “Мовленнєве спілкування” подано завдання з навчання дітей різних видів розповідання за картиною: описова розповідь за картинами; порівняльна описова розповідь про предмети, дидактичні картинки; сюжетна розповідь за картиною, за серією картин, за сюжетно-ігровою ситуацією, розповіді за частинами картини (колективна розповідь), описово-сюжетна розповідь за змістом картини. Завдання навчання дітей розповідання за ілюстраціями подано лише у програмах “Дитина”, “Українське дошкілля”, де зазначається “вчити дітей розповідати за серією малюнків” [4, 149]. Аналіз загально-педагогічних програм засвідчив, що в розділі „Художня література” чітко визначено завдання щодо роботи з ілюстраціями. У програмі “Дитина” передбачається “розповідати за ілюстраціями (після слухання), переказувати уривки за ілюстраціями до тексту” [3, 149, 220]. У програмі “Дитина в дошкільні роки” виокремлюється розділ “Розповідання вихователя з ілюстративним матеріалом”, де ставляться завдання: “розповідати за ілюстраціями до казок; залучати дітей до розглядання ілюстрацій та обговорення їх змісту, ознайомити дітей з листівками-ілюстраціями, видами ілюстративного рисунка (світлотіньовий, лінійний, умовний)” [4, 210].

Використання художньої ілюстрації в роботі з дітьми дошкільного віку дозволяє збагатити й розширити безпосередній чуттєвий досвід дитини; уточнити її чуттєві уявлення, а також розвивати спостережливість, значення якої в навчальній діяльності досить велика.

Ілюстрація (від латинського “*illustratio*) – це освітлення, наочне зображення; пояснення з допомогою наочних прикладів; зображення, що супроводжують і доповнюють текст (малюнки, фотознімки, репродукції, карти, схеми і т.ін. [14, 483], зображення у книзі чи журналі, що пояснює, відтворює зміст тексту [8, 195]. Ілюстрація є художнім засобом, що допомагає повністю сприймати літературний образ. Завдяки вмінню художника наочно, доступно, емоційно передавати ідею твору, образи в ілюстраціях мають великий вплив на розуміння дитиною тексту.

Розгляньмо деякі різновиди ілюстрацій за розміщенням у книзі:

- на початку тексту; на початку розділу, такі ілюстрації називаються заставкою;
- у кінці тексту, – називаються кінцівкою;
- ілюстрації, які займають всю сторінку і застосовуються в кінці певних частин книги, - називають полосними ілюстраціями;
- ті, які займають половину сторінки, називають півполосними;
- маленькі, щільно оточені текстом – нелицеві ілюстрації [1, 17-20].

Залежно ж від мети ілюстратора ілюстрації поділяють на ті, що зображують предмети і явища, що мають вузькопізнавальне або наукове призначення й дохідливо пояснюють те, про що йдеться в тексті (науково-пізнавальні ілюстрації), та такі, які зорозво розкривають образи, створені письменником, і трактують літературний твір засобами графіки (художньо-образні).

Ілюстрація несе в собі не тільки пізнавальну функцію, а й світоглядну, допомагає дитині адаптуватися до змісту твору, уявити літературні образи, яскраво відтворює змальовані в тексті події, демонструє ставлення художника до твору, конкретизує, уточнює текст, часто доповнює його деталями, про які не сказав письменник; оживляє твір, допомагає дітям зрозуміти мораль твору.

Ілюстрація нерідко відіграє велику роль у формуванні й вихованні особистості дитини. Ще Я.А.Коменський у творі “Велика дидактика” підкреслював, що книги з малюнками підсилюють у дітей враження від предметів, про які в них розповідається, приваблюють молодий розум, полегшують сприймання науки. Є у книжковій ілюстрації ще одна можливість – показати світ неіснуючий, світ уяви, фантазії [7, 48].

Після сприймання ілюстрацій покращується розуміння основних змістових моментів, збільшується кількість відтворюваних дітьми уривків; зростає зв’язність переказу змісту твору.

На думку О.М.Леонтєва, використання ілюстрацій полегшує процес запам’ятання і підвищує його ефективність у дітей старшого дошкільного віку вдвічі порівняно з іншими віковими періодами дошкільця [9,

54]. Використання ілюстрацій також значно підвищує процес запам'ятовування [6, 9].

У дослідженнях педагогів (Карпінська Н.С., Коніна М.І., Таллер Л.А., Ушакова О.С.) звертається увага на різні аспекти процесу сприймання: розуміння теми, ідеї, змісту ілюстрації, образу головного героя, створення виразних засобів. Учені констатують, що ілюстрацію дитина не сприймає всю відразу, а лише частину й не завжди головну; пізнаючи предмети на картинці, діти не відразу усвідомлюють їх призначення, взаємозв'язок. Це відбувається через те, що процес сприймання не відразу встановлює зв'язки з минулим досвідом дітей, тому осмислювання, розуміння картинки приходить дещо пізніше. На думку Г.О.Люблінської, сприймання ілюстрацій дошкільниками здебільшого залежить від педагогічного керівництва. Якщо дитину попросити розповісти про бачене на ілюстрації через 7-10 днів, вона переважно пригадає лише окремі деталі, до того ж далеко не завжди суттєві та основні. Проте, якщо після розглядання ілюстрації дати їй назву, або запропонувати дітям самим її придумати, то і через 10 днів діти правильно й усвідомлено передають основний зміст ілюстрації [11, 233]. Сприймання ілюстрації для дитини порівняно з реальними предметами ускладнюється тим, що у сприйманні ілюстрацій бере участь тільки зоровий аналізатор, а тому дитина не може комплексно відчувати поданий в ілюстрації об'єкт через інші аналізатори. Трудність у сприйманні ілюстрації дошкільниками полягає і в їхньому невмінні керувати процесом сприймання, тобто організовувати свою увагу, вибірково спрямовувати її на істотні та основні елементи об'єкта сприймання, вміти не лише дивитись, але й бачити. Тому для розуміння ілюстрації необхідно встановити зв'язок зображеного предмета з наявним в дитини образом і знаннями, тобто дитина повинна впізнати в зображуваному предметі знайому річ.

Сприймання ілюстрацій залежить також від виду малюнка, який подає художник-ілюстратор. А.М.Богуш зазначає, що діти старшого дошкільного віку більш підготовлені до сприймання світлотіньових малюнків, бо в них вже сформовані поняття про форму і колір, а також лінійних малюнків, в яких їм доступне сприймання як об'єму, так і ритміки ліній. Діти старшого дошкільного віку сприймають усі видимі малюнки: лінійний, світлотіньовий, умовний [2, 326]. Методист зазначає, що для розуміння дитиною ілюстрації потрібно допомогти їй установити головний зв'язок зображеного на ілюстрації, послідовний хід дії. Цей зв'язок – перша умова розуміння. Про розуміння можна говорити тоді, коли дитині вдалося, по-перше, встановити зв'язок між частинами сприйнятого цілого і, по-друге, – між новим предметом і знаннями, які є [2, 327].

За свідченнями Т.О.Репіної-Кондратович, художній образ ілюстрацій дитина сприймає активно, емоційно, ставлення дітей до героя книги суттєво змінюється після показу ілюстрацій. Своїми жестами діти часто наслідують персонажів, вони з цікавістю розглядають вираз обличчя людини. Форма, манера малюнка впливає на характер сприймання, глибину спостережень. Яскравий динамічний малюнок без загромаджуючих деталей, без різкого

відхилення від дійсності більш доступний сприйманню дітей 5-7 років [12, 77].

Підвести дітей до більш високого естетичного сприймання і водночас розвинути і збагатити їхнє мовлення можна за умови розвитку здатності дітей емоційно сприймати й оцінювати в художній ілюстрації елементарні естетичні якості, гармонію кольору, композицію. У процесі читання твору з допомогою ілюстрацій повнота його розуміння зростає. Дослідження педагогів засвідчили, що дошкільники розуміють текст тоді, коли він встановлює зв'язок кожного слова з відповідним образом предмета, його якістю чи його дією. Те ж саме відбувається і при сприйманні дітьми ілюстрації. Для розуміння ілюстрації необхідно встановити зв'язки між частинами сприймаючого цілого та між новим предметом і наявними в дитини знаннями.

Леушина Г.М., Овсепян Т.Г., Рубінштейн С.Л. показали, що на зв'язність розповіді за ілюстраціями, крім доступності змісту й художньої форми зображення, впливає і попередня цільова настанова у вигляді запитань, які ставить дитині вихователь перед початком розглядання ілюстрації. На запитання “Що зображено на ілюстрації?” — діти перераховують предмети. На запитання “Що роблять діти на ілюстрації?” — дошкільники дають зв'язний виклад сюжету [10, 84].

При підготовці усної розповіді за змістом ілюстрації М.І.Жинкін вказує на необхідність “мобілізувати словниковий запас” дитини, привести його у стан готовності для передачі думок; акцентує увагу на необхідності розвивати оперативну пам'ять, а також підключати до звукового мовлення і внутрішнє мовлення дитини [5, 7].

Таким чином, сприймання дитиною ілюстрації є більш складним для неї процесом, ніж безпосереднє сприймання реального предмета, бо ілюстрацію дитина сприймає лише зором. Аналіз психолого-педагогічних досліджень щодо сприймання ілюстрації дошкільниками дозволив дійти висновку, що повнота сприймання ілюстрації залежить від доступності змісту зображеного, художньої форми передачі змісту; характер сприймання – емоційно-насичений. Дітям дошкільного віку доступне сприймання ілюстрацій, якщо створити для цього відповідні педагогічні умови, які сприятимуть не тільки поглибленому розумінню дітьми тексту художніх творів, а й стимулюватимуть складання дітьми розповідей за змістом ілюстрацій. Необхідною умовою навчання дітей розповідання за ілюстрацією є систематична цілеспрямована робота над формуванням уміння сприймати її сюжет, розуміти зображувану ситуацію, формування граматично правильного мовлення. Правильний добір ілюстрацій, поступове ускладнення завдань, методів і прийомів роботи роблять процес навчання дітей доступним, цікавим, ефективним.

Вихователі дитячих садків і наші спостереження підтверджують, що описуючи ілюстрації, діти будують речення, добирають потрібні слова і вислови і відповідно збагачують своє мовлення, вчаться висловлювати свої думки, після сприймання ілюстрації збільшується загальна кількість відтворюваних дітьми моментів тексту, зростає зв'язність переказу, виклад тексту стає більш образний, виразний, іноді з елементами творчості. При цьому ілюстрація дає тему, зміст, матеріал, на якому розвивається мовлення дітей.

У сприйманні ілюстрації і розповіді за її змістом важливе значення має слово вихователя, що веде дітей від головного до другорядного і допомагає усвідомити залежність між частинами, сприяє зв'язності розповіді.

На заняттях з вивчення української мови ми завжди плануємо не тільки читання творів, але й показ ілюстрацій різних видів; бесіди про художників-ілюстраторів. Таким чином здійснюється навчання дітей різних за структурою розповідей відповідно до кожного типу ілюстрацій.

При розробці методики навчання дітей дошкільного віку української мови засобами розповіді за ілюстраціями нами використовуються й тлумачаться дошкільникам такі слова, як ілюстрація, обкладинка, сторінка, художник-ілюстратор, книжка-картинка, книжка-іграшка, книжка-забава, листівки, зображення, кольорові, чорно-білі, великі, маленькі, дрібні та інші.

Отже, ілюстрації відіграють важливу роль у процесах сприймання, аналізу, синтезу, умовисновків, розуміння, що становлять основу формування мовної особистості дитини під час навчання української мови.

Література.

1. Адамов Е.Б. Иллюстрация в художественной литературе. – М.: Искусство, 1959. – 88 с.
2. Богуш А.М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. – К.: Вища шк., 1992. – 414 с.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку / Наук. кер. О.В.Проскура. – К.: Освіта, 1993. – 270 с.
4. Дитина в дошкільні роки / Наук. кер. К.Л.Крутій. – Запоріжжя: ЛПС. Лтд, 2000. – 268 с.
5. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи // В защиту живого слова. – М.: Просвещение, 1966. – С.17.
6. Жуковская Р.И. Роль картинки в воспитании ребенка дошкольного возраста. – М.: Учпедгиз, 1954. – 40 с.
7. Коменський Я.А. Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа, 1940. – Т.1. – 248 с.
8. Короткий тлумачний словник української мови / Під ред. Л.Л.Гумецької. – К.: Рад. шк., 1978. – 296 с.
9. Леонтьев А.Н. Развитие памяти. – М.: Учпедгиз, 1931. – 326 с.
10. Леушина Л.И. Зрительное пространственное восприятие / Под ред. В.Д.Глезер. – Л.: Наука, 1978. – 175 с.
11. Люблинская А.А. Беседы с воспитателем о развитии ребенка. – М.: Просвещение, 1962. – 277 с.
12. Репина Т.А. Роль иллюстраций в понимании литературного произведения детьми дошкольного возраста / В кн.: Вопросы эстетического воспитания в детском саду. – М., 1960. – С.77-85.
13. Сакулина Н.П. Роль наблюдения в развитии детского рисунка / Труды конференции по дошкольному воспитанию. – М., 1949. – С.20-40, 165.
14. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М.Прохорова. – М.: Сов. энцикл., 1984. – 1599 с.

Ключові слова: ілюстрація, книга, українська мова, дошкільник.

Key words: illustration, book, Ukrainian language, pre-schoolboy.

В статті даються відомості про ілюстрацію до дитячих книг, показана роль ілюстрацій у засвоєнні змісту творів.

There is an information about illustration of children books in the article, it is shown the role of illustrations for learning of works' maintenance.